

UDK: 061.237(497.5)(091)“1939/1941”

614(497.5)“1939/1941”

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 2. 10. 2006.

Prihvaćeno: 13. 10. 2006.

Majke za zdravlje djece: zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939. - 1941.)

SUZANA LEČEK

Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, Slavonski Brod, Republika Hrvatska

ŽELJKO DUGAC

Zavod za povijest i filozofiju znanosti, Odsjek za povijest medicinskih znanosti, HAZU, Zagreb, Republika Hrvatska

U članku je prikazana kampanja kojom se pokušalo zdravstvenim prosvjećivanjem seljačkih žena smanjiti smrtnost djece u prvoj godini života i unaprijediti brigu za njihovo zdravlje. Analizirana su medicinska i ideološka polazišta, tijek kampanje i rezultati.

Gljučne riječi: smrtnost dojenčadi, socijalna medicina, Seljačka sloga, povijest medicine

1. Uvod

U razmišljanjima o poboljšanju zdravstvenih prilika na hrvatskom selu između dvaju svjetskih ratova, javila se potkraj 1930-ih jedna zanimljiva inicijativa. Zdravstvene su prilike općenito ocjenjivane gotovo katastrofalnim, broj liječnika daleko premalenim, a cijene zdravstvene skrbi previsokima za siromašno selo. Posebno neugodan bio je problem iznimno visoke smrtnosti dojenčadi. Prema statističkim podacima Hrvatska je ulazila u društvo zemalja s najvećom smrtnošću djece u Europi.¹ Državna su ulaganja bila nedostatna, a napredak prespor, pa ne čudi da se i na ovom području pokušalo s izvaninstitucionalnom akcijom po uzoru na slične pothvate na nekim dru-

¹ *Prosvjetni sabor Seljačke Sloge u Zagrebu 8. - 10. XII. 1939.*, 63. - 65. Smrtnost dojenčadi je prosječno iznosila 150 %. *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939 - 26. kolovoza 1940.*, Zagreb 1940., 279. Najveća smrtnost je zabilježena u Savskoj banovini, tako je 1938. - 39. iznosila 177%. *Statistički godišnjak 1938-39*, Beograd, 1939., 128. Današnja demografska istraživanja potvrđuju alarmantne statističke pokazatelje. Do 1940. je na području današnje Hrvatske svako peto živorođeno dijete umrlo u prvoj godini života. Jakov GELJO, Anđelko AKRAP, Ivan ČIPIN, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (Bilanca 20. stoljeća)*, Zagreb 2005., 58. - 59.

Dr. Ernst Mayerhofer
(1877. – 1957.)

gim područjima. Sredinom 1939. pokrenuta je kampanja zdravstvenog prosvjećivanja u tije-
snoj suradnji tadašnjih istaknutih medicinskih
stručnjaka i tada najjače prosvjetno-kulturne
organizacije u Hrvatskoj – Seljačke sloge.

Akciju je potaknuo i vodio ugledni stručnjak
dr. Ernst Mayerhofer koji je 1923. godine ute-
meljio Kliniku za dječje bolesti Medicinskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te prvi profe-
sor pedijatrije na tom fakultetu.² Mayerhofer
je bio predstavnik tzv. *unitarističke pedijatrije*
koja je ujedinjavala klinički i preventivni rad,
dakle smatrala socijalno medicinsku kom-
ponentu svojim integralnim dijelom. Prema
načelima koje je zagovarao Mayerhofer “pedi-
jatar je dakle pozvan, da bude propagatorom pravog socijalnog osjećanja
i naziranja”.³ On je također smatrao da se seoske žene trebaju najaktivni-
je uključiti u proces podizanja zdravstvenog stanja na selu. Stoga se nje-
gov prijedlog za zdravstveno prosvjećivanje majki vezano uz zdravlje djece
u potpunosti uklapao u ciljeve i način rada Seljačke sloge.⁴ U svojem dota-
dašnjem djelovanju ova je organizacija učinila velike pomake u širenju pro-
svjete na selu (posebice kampanja opismenjivanja, te otvaranje knjižnica i
čitaonica) kao i očuvanju tradicionalne kulture (smotre seljačkog stvaralaš-
tva). Do ljeta 1939. kada je započela suradnja s Mayerhoferom, izgradila je
operativnu mrežu od gotovo 45.000 članova u 865 ogranaka po selima i iza
sebe imala potporu masovnog seljačkoga pokreta predvođenog Hrvatskom
seljačkom strankom.⁵

² Ernst Mayerhofer (Möllersdorf, Beč, 1877. – Zagreb, 1957.), docent na bečkom Medicinskom fakultetu, dolazi u Zagreb kao jedan od prvih profesora Medicinskog fakulteta za čije otvaranje je donesena odluka u Saboru u prosincu 1917., a prvo predavanje održano u siječnju 1918. godine. Budući da je vladao nedostatak domaćih profesora u to su se vrijeme za nositelje pojedinih katedri pozivali prominentni strani stručnjaci, uglavnom s područja bivše Monarhije. Ernst Mayerhofer već je bio poznat kao vrstan pedijatar s velikim iskustvom u radu na glasovitoj bečkoj dječjoj klinici Clemensa von Pirqueta, pedijatra koji je načinio važan napredak u proučavanju alergijskih reakcije te uveo pojam *alergija*. Što je osobito važno Pirquet je postavio novi sustav prehrane dojenčadi te osnovao prvi laktarij. Mayerhofer, kao Pirquetov učenik, u Zagreb je donio nove znanstvene spoznaje te ih primjenjivao u Klinici za dječje bolesti, od njezina osnivanja 1923. pa do odlaska u mirovinu 1951. godine s kratkom stankom za vrijeme Drugoga svjetskog rata kada je zbog svojih naprednih nazora bio prisilno umirovljen. (Prema dokumentaciji Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU.)

³ Ernst MAYERHOFER, Branko DRAGIŠIĆ, *Pedijatrija*, Zagreb 1939., 4.

⁴ Mayerhofer je došao na ideju da svoju zdravstveno-prosvjetnu zamisao provede preko Seljačke sloge, razgovarajući s Petrom Preradovićem (unukom pjesnika P. Preradovića), koji je s puno simpatija pratio njezin rad i pisao o njemu. *Majke za zdravlje djece*, Zagreb 1941., 2.

⁵ “Razvoj Seljačke Sloge od 13. II. 1938. do 11. VI. 1939. Tajnički izvještaj (Deveta redovita glavna skupština)”, *Seljačka sloga* (dalje: SS), 4/1939., 7, 181. Više o Seljačkoj slozi: Suzana LEČEK, *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. - 1941.)*, Slavonski Brod 2005.

2. Medicinsko polazište: blagodati znanosti i medicine moraju biti dostupne svima

Nakon Prvoga svjetskog rata dolazi do značajnih reformi u organizaciji zdravstvene službe u cijeloj Europi pa tako i kod nas. Značajna otkrića na području društvenih i prirodnih znanosti pridonijela su prihvaćanju stajališta kako je medicina nerazdvojno povezana uz socijalna kretanja u društvu te da je nemoguće razriješiti brojne i teške javnozdravstvene probleme (kao epidemije, neishranjenost, glad, kronične socijalne bolesti i sl.) bez prihvaćanja socijalne komponente. Sve se više javljala svijest o potrebi široke međunarodne suradnje na području zdravstva uopće, a napose javnog zdravstva. Tom bi se suradnjom izmjenjivala iskustva i materijalna pomoć, poticalo obrazovanje, stvaranje baza podataka, standardiziranje mjernih jedinica, izrada mehanizama djelovanja u kriznim situacijama i sl. Svi ti novi, i u ono vrijeme revolucionarni procesi, u cilju stvaranja tzv. međunarodnog zdravstva, trebali su poboljšati zdravstveno stanje ratom iscrpljene Europe, te djelovati na gospodarski rast i smanjenje socijalnih napetosti. Znanost se smatrala pokretačem i oruđem kojim će se pobijediti bolest, glad i neznanje.⁶ Pod utjecajem u svijetu pokrenutih procesa te intenzivnim djelovanjem dr. Andrije Štampara (koji je u međunarodnim okvirima jedan od najznačajnijih socijalnih medicinara 20. stoljeća), kreću i kod nas različite akcije kojima se trebalo poboljšati zdravstveno stanje ne samo u gradovima, nego (a to je bilo posebno važno) i na selu gdje je živjela velika većina stanovništva.⁷ Zahuktale socijalno-medicinske promjene koje je 1920-tih pokrenuo Štampar i njegovi suradnici i koje su na našem području oživotvorene djelovanjem cijele mreže socijalno-medicinskih ustanova na čelu sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu, bile su na žalost krajem 1920-tih i početkom 1930-tih zapravo zaustavljene. Miješanje politike u svakodnevnicu te drastično smanjivanje financijske potpore socijalno medicinskim programima, doveli su do toga da su se 1930-tih aktivnosti na podizanju zdravstvenog stanja na selu svele na minimum ili gotovo iščeznule.⁸ Tako se na žalost do

⁶ Usp. Paul WEINDLING, "Introduction: constructing international health between the wars", u: Paul WEINDLING (ed.), *International organisations and movements 1918-1939*, Cambridge 1995., 2. - 7.; Ilana LÓWY, Patrick ZYLBERMAN, "Medicine as a Social Instrument: Rockefeller Foundation, 1913-45", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 31/2000., 3, 365. - 379.; Norman HOWARD-JONES, *International Public Health between the Two World Wars - The Organizational Problems*, Geneve 1978.; Neville Marriott GOODMAN, *International health organizations and their work*, Edinburgh 1971.

⁷ Usp. Carl PRAUSNITZ, *The Teaching of Preventive Medicine in Europe*, London 1933.; Iris BOROWY, Wolf GRUNER, "Introduction", u: Iris BOROWY, Wolf GRUNER (ed.), *Facing Illnesses in Troubled Times: Health in Europe in the Interwar Years.*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2005., 1. - 16; Andrija ŠTAMPAR, *Higijena i socijalna medicina*, Zagreb 1940.

⁸ Više u: Željko DUGAC, *Protiv bolesti i neznanja. Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji*, 129. - 147.; Ž. DUGAC, "Zbor liječnika Hrvatske, Andrija Štampar i javnozdravstvena politika u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevini Jugoslaviji)", *Liječnički vjesnik*, 127/2005., 5. - 6., 151. - 157.

vremena osnivanja Banovine Hrvatske briga za zdravstveno stanje seoskog stanovništva toliko zapustila da se moralo krenuti u oživljavanje zdravstvene svijesti i provođenje osnovnoga zdravstvenog prosvjećivanja.

Promjene koje se javljaju stvaranjem Banovine Hrvatske dale su nadu da će se zdravstveni problemi, te općenito medicinski problemi seoskog stanovništva, konačno uspjeti riješiti. Teoretska podloga za rješavanje problema je postojala, nedostajala je financijska i politička potpora. Ta se je potpora sada mogla očekivati budući da je došlo do prijenosa nadležnosti nad javnim zdravstvom i zdravstvom općenito sa središnje državne uprave izravno na Banovinu. Za pitanja javnozdravstvenog stanja na selu to je značilo golem napredak u odnosu na vrijeme u posljednjih desetak godina kada su ti problemi potiskivani na političkoj razini, a staleški interesi liječnika i problemi kurativne medicine imali su prioritet. Stajališta vladajućeg HSS-a prema narodnom zdravlju u svom ishodištu nisu se previše razlikovala od stajališta koje su zagovarali predstavnici socijalne medicine, dakle dostupnost liječnika i medicinskih usluga svakom čovjeku, besplatno liječenje, jeftini ili besplatni lijekovi, socijalna zaštita, prosvjećivanje, široke javnozdravstvene intervencije itd.⁹

Krajem 1930-tih dolazi do značajnih promjena u stajalištu hrvatske medicinske zajednice, (najjače izražene u stajalištu Zbora liječnika) prema idejama vezanim uz socijalizaciju medicine te općenito usmjeravanja pozornosti na seoska područja u kojima je sustav zdravstvene zaštite bio slabo ili nika-ko organiziran. U to je vrijeme na čelu Zbora liječnika bio Vladimir Čepulić kome je javnozdravstveni rad bio i te kako blizak, jer je i sam bio jedan od pokretača velikih antituberkuloznih kampanja u Zagrebu.¹⁰ Te su kampanje svojim intenzitetom i složnošću obilježile zdravstveno-prosvjetni rad 1930-tih i bile uzor ostalim akcijama na tom području.¹¹ Pod njegovim

⁹ Banovina Hrvatska je raznim načinima pokušala popraviti zdravstveno stanje naroda (posebice sela). Preuzela je na sebe neke troškove (primjerice za primalje umjesto onih općina, koje ih nisu mogle same plaćati), razmještala liječnike (iz središta u provinciju), podizala zdravstvene stanice (sa stanovima za medicinsko osoblje), osnivala nove "vanjske ambulante" (liječnik dolazi barem jednom tjedno), a posebno je pomagala rad higijenskih ustanova i suzbijanje zaraznih bolesti. Prema odobrenom proračunu za 1940. - 41. Odjel za zdravstvo je bio na trećem mjestu (iza Odjela za prosvjetu i Odjela za tehničke radove). *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske*, 250. - 287.

¹⁰ Vladimir Čepulić (Novi Vinodolski, 1891. - Zagreb, 1964.) jedan je od pionira organizirane antituberkulozne službe u Hrvatskoj, osnivač Odjela za tuberkulozu zagrebačke Zakladne bolnice, Antituberkuloznog dispanzera, Instituta za tuberkulozu i Škole za sestre pomoćnice u Zagrebu. Bio je predsjednik Društva za borbu protiv tuberkuloze koje je, kako je navedeno, 1930-tih organiziralo brojne zdravstveno-prosvjetne akcije. (Prema dokumentaciji Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU.) Spominje se u krugovima istaknutih javnih radnika, stručnjaka raznih profesija i umjetnika bliskih HSS-u. Đuro ŠKOLIĆ, "Pokret hrvatskih seljačkih kulturnih radnika", *Evolucija*, 4/1936., 1, 53. - 54.

¹¹ Ž. DUGAC, "Zdravstveno prosvjećivanje protiv tuberkuloze u međuratnoj Hrvatskoj", *Medicus*, 14 /2005, 1, 155. - 171.

utjecajem, ali i uz aktivno sudjelovanje cijelog niza liječnika¹² te Liječničke komore, pokrenuta je akcija kojom su se željeli ispitati uzroci nepovoljnoga zdravstvenog stanja na selu, dati stručno medicinsko mišljenje, koje bi bilo podloga za organiziranje odgovarajuće zdravstvene službe na selu. Ta akcija, nazvana *Anketa o zdravstvenoj službi na selu*, započela je u srpnju 1939. godine slanjem upita općinskim i kotarskim liječnicima preko kojih su se najprije trebali prikupiti relevantni podaci s terena.¹³ Iste 1939. godine izlazi u *Liječničkom vjesniku* članak pod nazivom "Zaštita djeteta na selu" autora Branka Dragišića, pedijatra s Dječje klinike u Zagrebu, u kojem ističe kako je zaštita seoskog djeteta središnji problem cjelokupne zdravstvene zaštite djece u zemlji, te daje medicinsku analizu postojećeg stanja.¹⁴ Dragišić za banovinsku vlas sastavlja i elaborat *O općim smjernicama zaštite djeteta na selu* u kojem daje detaljne prijedloge za suzbijanje smrtnosti dojenčadi na selu. Među navedenim smjernicama je i organiziranje tečajeva za seljake i seljakinje na kojima bi ih se uputilo u ispravnu njegu i prehranu dojenčeta.¹⁵ Konačno, u *Liječničkom vjesniku* 1940. izlazi čitav niz studija vezanih uz navedenu anketu, koje su trebale pridonijeti poboljšanju zdravstvenog stanja na selu te predložiti nove ideje u tom smjeru.¹⁶

3. Polazište Seljačke sloge: I žene moraju postati 'subjekt'

Nastojanja socijalne medicine našla su idealnog saveznika u Seljačkoj slozi, koja je sa svoje strane, polazeći od ideologije HSS-a i razrađujući je kroz iskustvo rada na selu, imala slične zamisli. Oboje su željeli pomoći zanemarenoj većini stanovništva i imali sličan pristup u radu sa seljaštvom. Za razliku od starijega građanskog pristupa, kojim se nastojalo "prosvijetiti" selo polazeći od dualističke koncepcije po kojoj moderno znanje treba pot-

¹² U senzibiliziranju medicinske zajednice za socijalno-medicinske teme posebnu je ulogu krajem 1930-tih imao Ante Vuletić, tadašnji urednik *Liječničkog vjesnika*, koji je i sam bio iskusni zdravstveni prosvjetitelj, još iz doba prvog procvata socijalne medicine 1920-tih. Tu su i socijalno-medicinski orijentirani pedijatri Branko Dragišić i Ernst Mayerhofer, zatim u domovini ponovno aktivan Andrija Štampar i dr.

¹³ Problem velike smrtnosti djece zaokupljao je medicinsku zajednicu već dugi niz godina. O toj se temi raspravljalo na Prvom jugoslavenskom pedijatrijskom kongresu u Ljubljani 1934., a Drugi balkanski kongres za zaštitu djece održan 1938. godine kao svoju glavnu temu izabrao je zaštitu zdravlja seoskog djeteta te oblikovanje socijalno-medicinskog osoblja. B. DRAGIŠIĆ, "Zaštita djeteta na selu", *Liječnički vjesnik*, 61/1939., 8, 488. - 493.

¹⁴ B. DRAGIŠIĆ, *Zaštita djeteta na selu*, 488. - 493.

¹⁵ E. MAYERHOFER, B. DRAGIŠIĆ, *Pedijatrija*, Zagreb 1948., 193. Te su smjernice objavljene i u članku: B. DRAGIŠIĆ, "Opće smjernice zaštite djeteta na selu", *Liječnički vjesnik*, 62/1940., 1, 13. - 16.

¹⁶ Marko BAŠIĆ, "Osvrt na anketu o zdravstvenoj službi na selu", *Liječnički vjesnik*, 62/1940., 1, 1. - 3; A. ŠTAMPAR, "O liječničkoj službi na selu", *Liječnički vjesnik*, 62/1940., 1, 3. - 7., Bruno HALLE, "Bolnice i zdravstvo na selu", *Liječnički vjesnik*, 62/1940., 1, 12. - 13., Miroslav SCHLESINGER, "Socijalno osiguranje naroda na selu", *Liječnički vjesnik*, 62/1940., 1, 25. - 29. itd.

puno zamijeniti stari svjetonazor (definiran kao sklop predrasuda i praznovjerja), Seljačka sloga išla je kompromisnim putem. Željela je selu približiti korisno znanje grada, ali poštujući njegovu tradiciju. Osim toga, kao i u drugim seljačkim ideologijama onoga vremena, nije joj bio cilj da seljak postane marljivi učenik, nego kritičan i jednakovrijedan partner u javnom životu. Kako su govorili, seljak je trebao postati "subjekt" javnog života, a ne samo pasivni primatelj znanja i stajališta iz grada ("objekt").¹⁷ Govoreći o seljaku kao "subjektu", nisu mislili samo na politiku i glasovanje, nego na ukupnost javnog djelovanja, pa tako i u prosvjeti i kulturi.

Do 1939. Seljačka sloga se mogla pohvaliti da je seljake učinila aktivnim "subjektom" u kampanji očuvanja tradicijske kulture, pa čak i u zahtjevnoj kampanji opismenjivanja (koja se temeljila na načelu da pismeni seljaci poučavaju nepismene suseljsane, posebice nakon službene zabrane izvanškolskih tečajeva).¹⁸ Stoga joj nije bila daleka ideja pretvaranje seljaka u "subjekt" zdravstveno-prosvjetne aktivnosti, koju su na našem području razvili socijalni medicinari još 1920-tih godina. Tada su uz različite zdravstveno-prosvjetne metode kao što su predavanja, projekcije filmova, raspačavanje publikacija i plakata, tečajevi, savjetovanja i sl. uveli i jednu složeniju metodu koju možemo uvjetno nazvati "rad zajednice na rješavanju određenog zdravstvenog problema" ili kako se često spominje u tadašnjim izvorima "prikazivanje praktičnih primjera higijene u narodu".¹⁹ Metoda se sastojala od toga da u zdravstveno-prosvjetnom radu seljaci sami prepoznaju lokalni zdravstveni problem, da im bude predstavljeno na koji način se taj problem može riješiti te da oni sami provedu potrebne radnje. Tako su npr. na modelu nehigijenskih nužnika ili gnojnice prikazivao problem otpadnih voda koje zagađuju seoske bunare te se predstavljanjem načina gradnje higijenski ispravnog nužnika ili gnojnice poticala seoska zajednica da vlastitim snagama provede saniranje postojećih nezdravih otplavina i samostalno izvede higijenski prihvatljiva rješenja.²⁰ Andrija Štampar je posebice stavljao naglasak na nužnost aktivne uloge samih seljaka i njihove lokalne zajednice, pa navodi da je seljak "najbolji suradnik u zdravstvenim pitanjima te da zdravstvenu organizaciju u seoskim krajevima mogu da predlože stručnjaci prema najnovijim iskustvima i znanju, ali praktični rad mora da pomaže sam narod".²¹

¹⁷ Rudolf HERCEG, *Seljački pokret u Hrvatskoj*, Zagreb 1923., 22.; ISTI, *Nemojmo zaboraviti: Hrvatska politika mora biti seljačka*, Zagreb 1928., 49.; ISTI, "Svrha, zadaća i rad Seljačke Sloge" (tajničko izvješće na I. redovitoj skupštini Seljačke sloge 14. 2. 1926.), *Seljačka prosvjeta*, 1/1926., 5. - 8., 107. - 108.; ISTI, *Što je i što hoće Seljačka Sloga*, Zagreb 1938., 4.

¹⁸ S. LEČEK, "Seljačka sloga i prva kampanja opismenjivanja u Hrvatskoj (1937. - 1941.)", *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, Zagreb 2003., 292. - 301.

¹⁹ "Pravilnik o kursevima za lekare", *Narodne novine*, 1930., 46, 1.

²⁰ A. ŠTAMPAR, "Škola narodnog zdravlja u Zagrebu, njezina povijest i sadašnji položaj", *Zdravstvene novine*, 1957., 10, 35. - 37., M. PETRIK, "Sanitarno tehnički rad Škole narodnog zdravlja", *VPS Časopis za vodnu, plinsku, sanitarnu i municipalnu tehniku*, 1938., 4, 7. - 31.

²¹ A. ŠTAMPAR, *Zdravlje i društvo*, Zagreb 1939., 53.

Slično se oprobano i uspješno načelo željelo iskoristiti i u kampanji za očuvanje zdravlja djece. Naravno, početno je znanje uvijek dolazilo od stručnjaka, ali su prenositelji postajali sami seljaci, čime se postizala pojačana aktivizacija jednog dijela seljaštva te lakši prijam novih ideja većine seljaštva (još uvijek opreznog prema "novotarijama" iz grada). Prihvatanje je olakšavala i mogućnost da aktivno sudjeluju u oblikovanju odluka koje mjere provesti u vlastitom selu, budući da su nakon kraćeg predavanja uvijek vođeni dugi razgovori u kojima su se oblikovala polazišta provediva u pojedinom kraju.

U novoj zdravstvenoj kampanji obraćalo se posebice ženama, što se također poklapalo s posebnim nastojanjima Seljačke sloge da se preko nje i žene uključe u javni život. Naime, budući da nisu imale političkih prava, nisu mogle sudjelovati u političkom pokretu. Osim toga, velika prepreka bio je tradicionalni patrijarhalni mentalitet, koji je u nekim krajevima priječio ženama bilo kakvu javnu djelatnost. Upravo je u to vrijeme Seljačka sloga (kao i cijeli HSS) nastojala suzbiti te otpore i pokazati koliko je važna uloga žena (posebice u zahuktaloj kampanji opismenjivanja), a potporu je uporno davao i najviši autoritet – predsjednik HSS-a i vođa "hrvatskoga seljačkog pokreta" Vladko Maček.²²

Polazišta Seljačke sloge sažeta su u prilogu letka pod nazivom *Što će biti s djecom? Što s narodom i sa čovječanstvom?*, koji je u svom početnom dijelu sadržavao Mayerhoferove zdravstveno-prosvjetne poruke, a u drugom komentar predsjednika Seljačke sloge Rudolfa Hercega. On je upozorio kako u provedbi treba saslušati i drugu stranu, odnosno selo. Tome su trebali poslužiti razgovori sa ženama, u kojima bi one imale priliku upozoriti na posebne prilike i probleme svoga kraja. Na temelju toga pokušalo bi se zdravstvene preporuke prilagoditi stvarnim mogućnostima. Drugo na što je skrenuo pozornost je bila potreba da se aktivira seljakinje (da postanu "subjekt") i da one djelatnije postanu učiteljice drugima. Naime, u kampanji nije moglo sudjelovati dovoljno stručnjaka, pa je bilo predviđeno da oni poduče manji broj seljačkih žena, koje bi onda novo znanje prenosile na ostale. Treće je bilo uklopiti novu akciju u nastojanje da se što više žena uključi u javni rad i to preko skrbi za djecu, što je moralo biti prihvatljivo čak i patrijarhalnom mentalitetu. Prema Hercegovoj zamisli, za provedbu bi bili zaduženi *Ženski odjeli Seljačke sloge* (koje je tek trebalo ustrojiti).²³

Ženski posao našao je novo mjesto u političkoj ideologiji. Uloga žene nepovratno je prerasla privatne okvire i postala javna, jer je i njezin posao vrednovan kao društveno (i nacionalno) važan. Ponavljalo se da one ne drže samo "tri ugla... u kući, nego i u domovini" i da o njima ovisi budućnost Hrvatske. Nove su ženske dužnosti postale održati izvornu nacionalnu kul-

²² S. LEČEK, "Seljačka sloga i uključivanje žena u seljački pokret (1925. - 1929.)", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 32-33, 1999.-2000., 293. - 298.

²³ Letak: HDA, SB Pov II DZ, 39313/39 (ranije Grupa VI, 1992); Usp. Premužičevo izvješće na prvom prosvjetnom saboru, *Prosvjetni sabor Seljačke Sloge u Zagrebu* 8. - 10. XII. 1939., 11. - 12.

turu (a nošnja je ovisila isključivo o ženama, jednako kao i dobar dio glazbene i plesne tradicije), izgraditi ugled Hrvatske kao pismene (znači napredne) zemlje, a u zdravstvenoj kampanji sačuvati nove naraštaje. Othraniti zdravu djecu postala je i dužnost prema domovini.²⁴ 'Hrvatska seljačka majka' koja nosi narodnu kulturu i održava narod, po 'nauku braće Radić' trebala je postati jednakopravna muškarcima, uključujući i pravo glasa.²⁵ Bez sumnje, ove su riječi morale zvučati revolucionarno, no ideološka kontekstualizacija u lik 'majke' činila je ovaj izlazak žena na javnu scenu prihvatljivim muškarcima u tradicionalno patrijarhalnim sredinama. S druge strane, teze o ženinoj ulozi i zdravoj djeci uklapale su se u tada moderna eugenička nastojanja prema kojima su se trebali omogućiti što bolji uvjeti za održavanje i usavršavanje ljudske rase.

4. Kampanja za zdravlje djece

4.1. "Pred nama je novi posao": pokretanje kampanje

Seljačka sloga je krenula u kampanju dajući poticaje i upute s najviše razine. Kao jedan od zaključaka njezine Devete skupštine 11. 6. 1939. navedeno je da od jeseni treba osnivati ženske odjele pri ograncima, koji će se posebno brinuti za obnovu seljačke kulture (nošnje posebice), pismenost, ali i za jedan novi posao – "odgoj nejake djece".²⁶ Kampanja je službeno otvorena u kolovozu 1939., kada je u njezinom glasilu *Seljačka sloga* objavljen tekst letka i kratka vijest o početku nove kampanje. U idućem je broju u poruci ograncima kao zadatak za sljedeću 'radnu' godinu (ozbiljnije se počinjalo u jesen nakon velikih poljoprivrednih radova) kao jedan od glavnih poslova navedena briga za zdravlje djece. Odmah je upozoreno da je riječ o prosvjetnom, a ne gospodarskom poslu, odnosno o preventivi, a ne liječenju (koje bi ulazilo u kompetencije države, a izvaninstitucionalno Gospodarske sloge, koja je doista i vodila svoju zdravstvenu akciju).²⁷

Kampanja je od tada promicana na svim središnjim skupovima Seljačke sloge i već je 1939. dobila ravnopravno mjesto među starijim kampanjama (opismenjivanja, zaštite tradicijske kulture, osnivanja seljačkih sudova). Uz zagrebačku smotru 24. 9. 1939. organiziran je i "ženski dogovor", na kojem su uz teme o pismenosti i obnovi kulture, žene upoznate i s novim zdravstvenim inicijativama.²⁸

²⁴ Jana FALICA, "Novi posao nas žena u slogi", *SS*, 4/1939., 10, 306.

²⁵ Dane MALIĆ, "Prosvjete i pitke vode", *Seljački dom*, 27/1939., 45 (1. 11. 1939.), 6. - 7.

²⁶ "Razvoj Seljačke Sloge od 13. II. 1938. do 11. VI. 1939. Tajnički izvještaj" (Deveta redovita glavna skupština), *SS*, 4/1939., 7, 188.

²⁷ "Novi posao...", *SS*, 4/1939., 8, 273; "Poruka ograncima, članovima i prijateljima Seljačke Sloge", *SS*, 4/1939., 9, 284. - 285. O akciji Gospodarske sloge: Zlatko Sremac, Nikola Nikolić, *Hrvatsko selo i medicina*, Zagreb 1941.

²⁸ "Stož seljakinja na Dječjoj klinici", *Hrvatski dnevnik*, 4/1939., 1224 (27. 9. 1939.), 8.

Zaštita majke i djeteta postala je posebnom temom (odjelom) na "prosvjetnim saborima", središnjim okupljanjima svojih članova koje je 1939. i 1940. organizirala Seljačka sloga. U višednevnim susretima, razgovorima i raspravama, seljaci su iznosili svoja iskustva i zajednički tražili rješenja za probleme na koje su nailazili, ostavljajući tako za godišnje skupštine samo tehnička izvješća i dogovore. Na Prvom prosvjetnom saboru u prosincu 1939. raspravu u odjelu za zdravstvo vodio je Dane Malić,²⁹ a u njoj su se pokazali glavni problemi (o kojima je izvijestio na završnom plenarnom sastanku) – radna preopterećenost žene, siromaštvo (glad), neznanje i nebriga stručnjaka (liječnika).³⁰

Na Drugom prosvjetnom saboru u prosincu 1940. izvjestiteljica je bila Nada Kovačević,³¹ a sudjelovalo je 20 izaslanica i izaslanika (od žena su govorile Boja Čurak iz Odžaka, Jana Falica iz Prodindola, Marija Žnurić iz Bračevića, Anka Crvenković iz Tuzle, Boja Šuker iz Poljana /Livno, Mara Matočec iz Koriže, Fanika Glavić iz Otruševca).³² Jana Falica, u seljačkom pokretu već otprije poznata seljakinja iz okolice Jastrebarskog, podnijela je izvješće o radu odjela na završnoj plenarnoj sjednici održanoj trećeg dana zasjedanja.³³

Novi veliki susret trebao se održati već 30. 3. 1941. u Zagrebu. Za taj je dan najavljen "četverostruki kongres" uz glavnu skupštinu, na kojem je jedan od četiri glavna sastanka trebao biti ženski sa zdravljem djece kao jednom od tema.³⁴ Međutim, skupština i popratni sastanci nisu održani, jer je u međuvremenu došlo do državnog udara.

4.2. "Naši neumorni doktori": nositelji kampanje

Ernst Mayerhofer je bio pokretač i sastavljač "deset zapovijedi", a provođenje kampanje na terenu povjeren je njegovoj pomoćnici Nadi Kovačević, koja je 1939. godine bila liječnik volonter na Mayerhoferovoj klinici, te istaknutom članu HSS-a i narodnom zastupniku za krapinski kotar Dani

²⁹ Dane Malić (Sekulići, Sošice, 1896. - ?), medicinu je studirao u Innsbrucku, Pragu i Beču (ovdje je završio 1924.). Kod prof. Alberta Botterija (Zagreb) specijalizirao oftalmologiju. Stipendist Rockefellerove fondacije (vjerojatno 1927.). Narodni poslanik za Krapinu 1935. i 1938. Prvi zdravstveni inspektor rada u Banovini Hrvatskoj (i Jugoslaviji uopće) u siječnju 1941. (prema: Branimir HABERLE, "Prvi zdravstveni inspektor rada u Jugoslaviji", *Radnička zaštita*, 23/1941., 1 - 2 (28. 2. 1941.), 50. - 51.; Ž. DUGAC, *Protiv bolesti i neznanja*, 99.)

³⁰ *Prosvjetni sabor Seljačke Sloge u Zagrebu* 8. - 10. XII. 1939., 63. - 65.

³¹ Nada Kovačević (Sisak, 1909. - ?), medicinski je fakultet završila u Zagrebu 1933. Član je Zbora liječnika od 1935. godine. Na popisima članova Zbora liječnika od 1936. godine vodi kao volonter na Dječjoj klinici u Zagrebu, a od 1940. kao liječnik pedijatar. (Prema dokumentaciji Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU.)

³² "Hrvatski seljački prosvjetni sabor", *SS*, 5/1940., 12, 343.

³³ *Isto*, 352. - 353.

³⁴ "Četverostruki prosvjetni kongres", *Hrvatski dnevnik*, 6/1941., 1763 (25. 3. 1941.), 7.

Maliću. Oboje su išli na 'turneje' i održali niz prosvjetno-zdravstvenih sastanaka na kojima su razlagali smisao kampanje i širili krug žena (ali i muškaraca) voljnih prihvatiti nove načine brige o djeci. Treba spomenuti da odabir D. Malića nipošto nije bio slučajan ili politički. Naime, on se već istaknuo u prosvjetnom radu u krapinskom kotaru za vrijeme kampanje opismenjivanja. Uz to, završio je Medicinski fakultet u Beču, a bio je i dodatno educiran, kao stipendist Rockefellerove fondacije, te je imao prilike susresti se s tada u svijetu modernim preventivnim i socijalno-medicinskim idejama. Akciju su podržavali i neki lokalni liječnici, koji su sa svoje strane pokušali učiniti sve da pomognu mladim majkama, poput Slavoljuba Domaćinovića, vrijednog promicatelja ideja kampanje u vukovarskom kotaru.³⁵

Svojim autoritetom narodnog zastupnika (i muškarca) Malić je imao veći utjecaj u patrijarhalnim sredinama, što je bilo posebno važno u Bosni i Hercegovini te Dalmatinskoj zagori (to više što se pokušalo djelovati i među muslimankama).³⁶ Nada Kovačević to je nadoknađivala na poseban način. Naime, uz nju je uvijek bila Mara Matočec, seljakinja iz Koriije (Virovitica), koja se izgradila u zanimljivu seljačku književnicu i najvažniju ženu u seljačkom pokretu uopće.³⁷ Ona je nakon prvih sumnji u moguću uspjeh kampanje pratila N. Kovačević upravo tamo gdje se očekivalo da će biti najteže uvjeriti seljake da prihvate nove ideje. Koliko je to bilo dobro, pokazuje i napis o njihovoj zajedničkoj turneji po Zagori. Autor P. Radoš pohvalio je žene koje su slušale ("bistre i razumne i pažljivo su slušale"), kao i N. Kovačević,

Majke i djeca kod dr. Slavoljuba Domaćinovića, Nuštar 1939.

koja je ostavila "dobar dojam" iako je bila iz grada, dodajući da inače seljakinje nemaju povjerenja u "gradske gospođe, pa makar bile i liječnice". Ipak M. Matočec je bila ona koja je napravila pravi dojam i kontakt. Govorila je iz srca, iskreno, na temelju svoga seljačkog iskustva, a to je

³⁵ Slavoljub Domaćinović (Nuštar, 1902. – Zagreb, 1978.), liječnik u Nuštru (do 1940.), Vinkovcima (1940. - 61.) i Zagrebu (1961. - 65.). Posebno se bavio problemima pedijatrije, borio se protiv 'bijele kuge', zastupao ideju važnosti duljeg dojenja i dr. (prema usmenom priopćenju kćerke Vlaste Domaćinović).

³⁶ "Deseta glavna skupština Seljačke sloge, Tajničko izvješće, 31. 3. 1940.", SS, 5/1940., 4, 86. - 87; *Seljački dom*, 27/1939., 33, 6.; *Isto*, 37, 7. - 8; *Isto*, 40, 7.; *Isto*, 42, 6.; *Isto*, 43, 7.; *Isto*, 45, 6. - 7.; *Isto*, 46, 7. - 8.; *Isto*, 48, 6. - 7.; *Isto*, 51, 7.

³⁷ Više u: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Mara Matočec*, Koprivnica, Zagreb 1993.

bilo ono što su mogli razumjeti, te se otvoriti s povjerenjem, računajući da će i sami biti shvaćeni (naveo je čak da su i muškarci bili “ganuti do suza” na njezin govor, što je svakako netipična slika za taj kraj).³⁸

Kampanju su od početka pomagale i druge seljakinje, koje su do tada stekle određeni ugled u kulturnom pokretu predvođenom Seljačkom slogom, posebice Jana Falica (djelatna u jaskanskom kraju) i Boja Ćurak (Odžaci).³⁹

Iz izvješća u *Seljačkom domu* očito je da je bio potreban poseban napor i angažman ljudi upravo na toj kampanji, jer se na većini uobičajenih prosvjetnih sastanaka (a objavljeni su deseci izvješća) u dugom nizu aktivnosti koje se provode uglavnom još ne spominje nova kampanja. Ako bi i pokrenuli pitanje žena, onda je to bilo da se pohvale što su one uopće prisutne na sastanku (što su Seljačka sloga i HSS uporno tražili) te kako bi se vidjelo da se radi na njihovu opismenjivanju.

U ovoj je fazi primjetna i važna uloga stranačkih prvaka, koji redovno vode zajedničke sastanke i svojim autoritetom podržavaju - za mnoge premoderne - nove ideje. Primjerice, na sastanku u Drnišu uz D. Malića je govorio i narodni zastupnik Mate Goreta, isti dan u Šibeniku zastupnik Dane Škarica, a u Benkovcu predsjednik kotarske organizacije HSS-a Martin Frković.⁴⁰ Slične bi primjere mogli navesti za sve sastanke koje su održali D. Malić i N. Kovačević.

Potporna stranke koja je u 1930-ima predvodila širok politički, ali i društveni pokret, svakako je bila od presudnog značaja. Ako i nije bio organiziran poseban zdravstveno-prosvjetni sastanak, novu se kampanju moglo predstaviti i na uobičajenim kotarskim sastancima svih organizacija HSS-a (političke, Gospodarske sloge, Seljačke sloge, HRS-a, Seljačke zaštite), kao što pokazuje sastanak u Daruvaru 1. 10. 1939. Na njega su došli i glavni promotori kampanje D. Malić i M. Matočec, a njihova je izlaganja slušalo 120 izaslanika iz 23 mjesta. Među prisutnima je nabrojeno 45 žena.⁴¹

4.3. “Svi za prosvjetu i zdravlje”: širenje kampanje

Kampanja je počela istovremeno koristeći se različitim metodama: izdavanjem zdravstveno-prosvjetnih publikacija, objavljivanjem obavijesti u tisku, dijeljenjem letaka, otvaranjem savjetovališta u središnjici u Zagrebu i prosvjetno-zdravstvenim sastancima na kotarskoj i lokalnoj razini.

³⁸ Petar RADOŠ, “Kroz Dalmatinsku Zagoru”, *Seljački dom*, 28/1940., 24 (13. 6. 1940.), 2.

³⁹ Jana FALICA, “Život i običaji gorjanskoga kraja”, *SS*, 5/1940., 12, 365. – 366.; *Z* (Zagorka), “Boja Ćurak”, *Hrvatica*, 1/1939., 11, 368.

⁴⁰ *Hrvatski dnevnik*, 4/1939., 1255 (28. 10. 1939.), 6.

⁴¹ *Hrvatski dnevnik*, 4/1939., 1232 (5. 10. 1939.), 7.

Zdravstveno-prosvjetne publikacije

Seljačka sloga je financirala pisanje i organizirala raspacavanje prije spomenutog letka *Što će biti s djecom? Što s narodom i sa čovječanstvom?* (tiskanog u 100.000 primjeraka) u svim hrvatskim krajevima.⁴² Nakon toga je uslijedila opširnija publikacija, brošura *Majke za zdravlje djece* objavljena 1941. u *Maloj knjižnici*. Ta je brošura sadržavala jednostavne, praktične i primjenjive savjete kako održati zdravlje djeteta, a mogla se nabaviti za simboličnu cijenu od samo 1 dinara. Nemoguće je procijeniti koliko je ona mogla utjecati na selo. Znamo da je raširena nepismenost bila ozbiljna prepreka širenju pisanog znanja, ali i to da je Seljačka sloga razvila (iako ih nije sama izmislila) načine da se tom problemu doskoči. Najpopularnija su bila zajednička čitanja, koja su imala višestruku ulogu, između ostalog pomagala su širenju novih znanja i među onima koji o njima nisu mogli čitati sami. Kada su u kotaru Livno naručili cijelu *Malu knjižnicu* (1.300 narudžbi), računali su da će baš s pomoću zajedničkog čitanja svaku knjižnicu 'pročitati' i prokomentirati 10.000 ljudi.⁴³

Kampanja u tisku

Kampanju je uporno poticalo glasilo Seljačke sloge - mjesečnik *Seljačka sloga*.⁴⁴ Važno je da su i glasila HSS-a, koja su imala daleko veći krug čitatelja (pa i utjecaj), redovno izvještavala o novostima iz zdravstvene akcije Seljačke sloge. Tijekom jeseni 1939. u tjednom glasilu HSS-a za selo *Seljačkom domu* uvedena je rubrika "Prosvjetni pregled", koja je donosila vijesti o kampanji, a povremeno ih se moglo pročitati i u stranačkom dnevnom listu *Hrvatski dnevnik*. Naravno, vijesti o pojedinim sastancima objavljujane su i u lokalnim novinama, koje su podržavale HSS.

Savjetovalište

U zagrebačkim prostorijama središnjice uvedena je vrsta stalnog 'dežurstva', a za sve "ženske" teme bila je zadužena etnologinja Slava Kovač (za smotre, očuvanje nošnji te zdravlje djece). Za detaljnije upute o čuvanju zdravlja, upućivala je žene na Dječju kliniku Nadi Kovačević.⁴⁵

⁴² Letak u HDA (vidi bilj. 23). Tekst objavljen i u: "Majka i djeca u prvoj godini", SS, 4/1939., 8, 269. - 271.; R. Herceg, "Za bolju i ljepšu budućnost", *Seljački dom*, 27/1939., 33 (10. 8. 1939.), 6. - 7. Uz članak je objavljen i popis povjerenika Seljačke sloge kojima je već poslan određen broj letaka (od 50 pa do 1.500).

⁴³ *Seljački dom*, 29/1941., 4 (23. 1. 1941.), 10.

⁴⁴ J. FALICA, "Novi posao nas žena u slogi", SS, 4/1939., 10, 306.; Marija ŽMIRIĆ, "Našu dicu mori glad i golotinja", SS, 4/1939., 11, 339.

⁴⁵ "Pojačana prosvjetna djelatnost", *Hrvatski dnevnik*, 4/1939., 1200 (3. 9. 1939.), 9.; "Seljačka Sloga za čuvanje dječjeg zdravlja", *Hrvatski dnevnik*, 4/1939., 1207 (10. 9. 1939.), 9.

Naslovnica brošure *Majke za zdravlje djece*, 1941.

Posjet Dječjoj klinici

Posebnu je vrijednost imala inicijativa da pojedine žene iz sela dođu na određeno vrijeme na Dječju kliniku u Zagreb, da tamo vide kako na ispravan način njegovati novorođenče i onda o tome pouče svoje rođakinje i susjede.⁴⁶ Ta je ideja iznesena na sastanku žena 24. 9. 1939. Prema njoj bi na klinici uvijek bilo nekoliko seljakinja, koje bi tijekom cijelog radnog dana (a u trajanju od 2 do 10 dana, već prema mogućnostima) pratile kako se postupa s malom djecom. Nadzor nad njima vodila bi N. Kovačević, a stan i hranu osiguravala bi Seljačka sloga (iznimno jeftino po 20 din dnevno). Nakon toga bi te žene novo znanje širile u svom kraju te njihovu primjenu oblikovale s obzirom na prilike. Prva je na "stažu" bila Boja Čurak. U Seljačkoj slozi su se nadali (zvučalo je preuzetno, ali izjava je trebala imati i promidžbeni učinak) da će do Nove godine na Klinici biti barem jedna žena iz svakog kotara, a tijekom 1940. iz svake općine.⁴⁷

Do kraja 1939. na Dječjoj klinici je bilo 78 žena i to najviše iz Hrvatskog zagorja (Kozjak, Sv. Križ Začretje, Lazi, Zabok, Prosenik, Dukovec) i Slavonije.⁴⁸ Do početka 1941. na Klinici su bile žene iz kotareva: Velika Gorica, Jastrebarsko, Krapina, Daruvar, Vukovar, Koprivnica, Split.⁴⁹ Poseban je trud ulagan da se omogući dolazak i ženama iz Bosne i Hercegovine, pa je zabilježeno kao velik uspjeh kada je u Travničkom kotaru N. Kovačić uspjela dogovoriti da će među ženama, koje bi išle u Zagreb na Dječju kliniku, biti i dvije muslimanke.⁵⁰

Ogranci često nisu mogli osigurati potrebna sredstva, pa su se tražili donatori poput spomenutog doktora Domaćinovića, koji je sufinancirao odlazak članice Seljačke sloge iz Nuštra, a potaknuo je da isto učini i ograna u Sotinu.⁵¹

Trajnije rješenje trebala je omogućiti jedna druga inicijativa s početka 1941. Tada se pokušalo osigurati službenu potporu i stalna financijska sredstva za kampanju. Središnjica Seljačke sloge uputila je okružnicu svim općinama (osnovnim samoupravnim jedinicama) pozivajući ih na međusobnu pomoć, između ostalog i u kampanji za čuvanje zdravlja djece. Od općine se očekivala samo pomoć u putnim troškovima (boravak bi i dalje snosila Seljačka sloga). Okružnica je bila znatno više od vapaja nekoga prosvjetnog društva, jer je Seljačka sloga bila priznata 'grana' seljačkog pokreta, a određ-

⁴⁶ Premužičevo izvješće na prvom prosvjetnom saboru, *Prosvjetni sabor Seljačke Sloge u Zagrebu 8. - 10. XII. 1939.*, 11. - 12.

⁴⁷ "Stož seljakinja na Dječjoj klinici", *Hrvatski dnevnik*, 4/1939., 1224 (27. 9. 1939.), 8.

⁴⁸ *Seljački dom*, 27/1939., 52 (pred Božić 1939.), 14.

⁴⁹ *Majke za zdravlje djece*, 8.

⁵⁰ *Hrvatski dnevnik*, 4/1939., 1256 (29. 10. 1939.), 7.

⁵¹ *Srijemski Hrvat*, 2/1940., 10 (2. 3. 1940.), 2.; *Hrvatski list*, 21/1940., 61 (2. 3. 1940.), 6.; Nuštar još i u: SS, 6/1941., 3, 68. S. Domaćinović, "Čuvajmo našu djecu - time čuvamo Hrvatsku!", *Srijemski Hrvat*, 1/1939., 2 (25. 11. 1939.), 2.

nu težinu trebala je imati i time što su je supotpisali Ljudevit Tomašić, predsjednik zajednice upravnih općina i Juraj Krnjević tajnik HSS-a.⁵²

Prosvjetno-zdravstveni sastanci

Prosvjetno-zdravstveni sastanci odigrali su najvažniju ulogu u sustavnom promicanju zdravstvene kampanje među seljaštvom. Držali su ih, kako je navedeno, Nada Kovačević i Dane Malić. Prvi zdravstveni sastanak održan je u Sesvetama (Zagreb) 15. 8. 1939. (Iako je Dane Malić već 6. 8. 1939. na 'konferenciji' Seljačke sloge u Vinkovcima govorio o zdravstvenom prosvjetovanju i podijelio letak s Hercegovim proglasom i Mayerhoferovim savjetima.)⁵³ Nakon toga održan je niz sličnih sastanaka u svim hrvatskim krajevima, no težište je bilo u Dalmatinskoj zagori i Bosni i Hercegovini.⁵⁴ (Prilog 1.)

Za prve sastanke iskorištena su već najavljena okupljanja. U Krapini su N. Kovačević i D. Malić održali sastanak 3. 8. 1939. s narodom okupljenim na proštenju na Trškom Vrh. U Bjelovaru je N. Kovačević iskoristila smotru 27. 8. 1939. da obavi razgovor sa ženama o novoj temi. U Krušvaru (Sinj) je na smotri sudjelovao i ženski zbor iz Odžaka, pa je B. Ćurak održala "ženski" sastanak na kojem je govorila i o zdravstvenoj kampanji.⁵⁵

Kampanja je počela istovremeno u Hrvatskoj (oko Zagreba i Hrvatskom zagorju) i Bosni i Hercegovini. Već 10. 8. 1939. u Travniku je održana "prosvjetna predkonferencija žena", a Dane Malić je započeo niz zdravstvenih sastanaka 27. 8. 1939. u Bugojnu. Isti je dan N. Kovačević održala sastanak u Bjelovaru. Iz izvješća o njihovim sastancima vidljivo je da je kampanja imala najjači intenzitet od kolovoza 1939. do svibnja 1940., te da je uglavnom okrenuta Bosni i Hercegovini i Dalmatinskoj zagori (iako je N. Kovačević prvih mjeseci obilazila sela zagrebačke okolice, Hrvatsko zagorje i Donju Podravinu).⁵⁶ Na sastanke u većim središtima dolazilo je i nekoliko stotina ljudi, izaslanika za taj kraj, kotar ili čak nekoliko okolnih kotareva. No, uz ove 'velike' sastanke, istovremeno su držali i sastanke u selima, na koje je dolazilo dvadesetak domaćih žena. Primjerice, nakon sastanka u Livnom, Malić je održao manje sastanke u selima Podhum, Smričani, Žabljak, Ljubunčić. Nada Kovačević i Mara Matočec su početkom svibnja obišle niz sela i mjesta Sinjske krajine: Dicmo, Sinj, Prugovo, Muć, Ogorje

⁵² "Obćinskim poglavarstvima u Banovini Hrvatskoj", SS, 6/1941., 1 - 2, 36.; *Seljački dom*, 29/1941., 3 (16. 1. 1941.), 10.

⁵³ Izvješće gradske policije od 7. 8. 1939. HDA, SB Pov II DZ, 39313/39 (ranije Grupa VI, 1992).

⁵⁴ *Majke za zdravlje djece*, 6. - 7.

⁵⁵ *Seljački dom*, 27/1939., 34 (17. 8. 1939.), 7.; *Isto*, 37 (7. 9. 1939.), 6. - 7.

⁵⁶ *Seljački dom*, 28/1940., 4 (25. 1. 1940.), 7.; *Isto*, 5 (1. 2. 1940.), 7.; *Isto*, 6 (8. 2. 1940.), 7.; *Isto*, 11 (14. 3. 1940.), 7.; *Isto*, 14 (4. 4. 1940.), 7.; *Isto*, 17 (25. 4. 1940.), 7.; P. Radoš, "Kroz Dalmatinsku Zagoru", *Isto*, 24 (13. 6. 1940.), 2.; *Seljačka sloga*, 4/1939., 11, 352.; *Isto*, 5/1940., 2, 52.; *Isto*, 4, 114.; *Isto*, 6, 166.; *Isto*, 6/1941., 3, 67.

Gornje, Blizna, Zlopolje, Dugobabe, Lećevica, Kladnjice, Prapatnica, Sratok, Marina, Račica, Podvrjak, Gata, Podstrana, Zadvarije, Katuni, Lovreć, Biorine Donje i Gornje, Omiš, Trogir, Split.⁵⁷ Malić je u izvješćima opisao i prilike u kojima živi narod u krajevima koje je obišao (zdravstvene, ali i gospodarske i socijalne).⁵⁸

Samo u listopadu 1939. na sastancima u Bosni susreli su se s oko 3.000 ljudi, posebice naglašavajući da je bilo dosta muslimana.⁵⁹ Do kraja 1939. održali su 40 sastanaka, od toga 27 u Banovini Hrvatskoj, a računali su da je bilo prisutno 2.000 žena.⁶⁰ Unatoč teškim prilikama, osnivanje Banovine Hrvatske probudilo je nove nade, pa su i zdravstveni sastanci često bili nabijeni osjećajima i velikim očekivanjima.

Prilike u kojima se našla Banovina Hrvatska jasno se ogledaju i na ovoj kampanji. Gospodarska nesigurnost, poremećaj tržišta, novačenje muškaraca i sveprisutan osjećaj rata u Europi vjerojatni su uzroci da je ova korisna kampanja zamrla u jesen 1940. Seljačka sloga sve je teže vodila i svoje druge djelatnosti, pa je potkraj 1940. sve snage posvetila kampanji opismenjivanja (koja je konačno dobila općedruštvenu potporu i trebala dati željene rezultate prije popisa stanovništva 1941.). Zdravstvena kampanja oživljava početkom 1941. kada izlazi i spomenuta knjižica. No, na nizu prosvjetnih sastanaka u veljači 1941. (istina, izvješća su skraćivana i prilično šablonska, ali ipak je znakovito) rijetko se govori o zdravstvenoj kampanji. U većini izvješća uopće se ne spominje, a i tamo gdje je navedena, bila je ipak samo sporedna tema.⁶¹ Na sastanku u Rapovinama (Livno) Boja Ćurak

Nemoj žvakati hranu svoga djeteta

*Zdravstveno prosvjetna ilustracija iz brošure
Majke za zdravlje djece, 1941.*

⁵⁷ SS, 5/1940., 6, 164.

⁵⁸ Ante MARTINOVIĆ, "Pokret za čuvanje dječjeg zdravlja u Bosni", *Seljački dom*, 27/1939., 37 (7. 9. 1939.), 7. – 8.; D. MALIĆ, "Zdrava dječica – lijepa budućnost domovine", *Seljački dom*, 27/1939., 39 (21. 9. 1939.), 6. – 7.; Isto, 39 (21. 9. 1939.), 7.; 41 (5. 10. 1939.), 6. – 7.

⁵⁹ *Hrvatski dnevnik*, 4/1939., 1256 (29. 10. 1939.), 7.

⁶⁰ *Seljački dom*, 27/1939., 52 (pred Božić 1939.), 14.

⁶¹ U nizu regionalnih prosvjetnih sabora spomenuta je na saboru za Pokuplje (Karlovac, 9. 2. 1941.), a rečeno je da su majke počele odgajati i hraniti svoju djecu po uputama E. Mayerhoferera i N. Kovačević. Ante Martinović, Pokrajinski prosvjetni sabori, SS, 6/1941., 3, 65. Na saboru za Međimurje samo je jedan govornik naveo i brigu o djeci, iako je malo prije sabora D. Malić osobno bio u Međimurju. *Seljački dom*, 29/1941., 6 (6. 2. 1941.), 9. – 10.; *Seljački dom*, 29/1941., 3 (16. 1. 1941.), 10.

je prvi put morala reći da je rad zastao, jer od središnjice ne dobiva potrebne upute.⁶² Početkom ožujka ugašena je u *Seljačkom domu* rubrika "Prosvjetni pregled" koja je sustavno pratila rad Seljačke sloge, a novine se pune dnevnim političkim vijestima.

4.4. Seljakinje i kampanja

"Žene-majke, pamтите": Mayerhoferove upute

Okosnicu prije spomenutog letka *Što će biti s djecom? Što s narodom i sa čovječanstvom?*, koji je imao i podnaslov *Žene-majke, pamтите*, kao i knjižice *Majke za zdravlje djece*, čini deset postavki važnih u odgoju djece koje je sastavio Ernst Mayerhofer. Te postavke predstavljaju znanstveno utemeljena pravila kojih se trebalo pridržavati u prvim godinama djetetova života, a nastala su na osnovi spoznaja tadašnjih pedijatrijskim stručnjaka. Budući da je E. Mayerhofer dolazio iz škole Clemensa von Pirqueta, utemeljitelja znanosti o dječjoj prehrani, posebnu je pozornost posvetio baš prehrani kao važnom problemu dječje dobi. Isticao je da je za dojenčad najprirodnija hrana majčino mlijeko, odredio duljinu i raspored dojenja, vrijeme početka nadohrane, te koja je hrana pogodna za nadohranu i kojim je načinom treba uvoditi. Pažnju skreće i na štetnost pretjerano začinjene hrane, posebice presoljene, a jednako tako ističe zabranu davanja djeci alkoholnih pića i pripravaka od maka. Osuđuje štetan običaj kada majke daju djeci prožvakano hranu. Iako u cijelom Mayerhoferovu tekstu dominiraju problemi prehrane, on uvodi i opće higijenske upute vezane uz njegu tijela i zubi, o pranju i sušenju dječje robe te higijeni osoba koje su u kontaktu s djecom. Upozorava i na potrebu izbjegavanja kontakta bolesnika i djece, na opasnost pljuvanja po podu i ljubljenja djece. Nadalje ističe, tada u medicini vrlo popularna stajališta o važnosti sunca, zraka, provjetravanja i kretanja po svježem zraku, preporuku da se dijete ne povija u cijelosti, kako bi se moglo normalno kretati, te da ga se ne tjera prije vremena sjediti ili hodati. Mayerhofer naglašava i pojedine preventivne mjere za trudnice kao što su dobra i obilata hrana, izostanak teškoga tjelesnog napora i straha. A na samom početku ističe, u maniru tada popularnih "rasno-higijenskih" krilatica, kako je odgoviti zdravu djecu sveta dužnost i zasluga žene.

Problemi prihvaćanja novih zdravstvenih načela

Spomenuto je da su u raspravi na Prvome prosvjetnom saboru uočeni glavni problemi – radna preopterećenost žene, siromaštvo (glad), neznanje, nebriga stručnjaka (liječnika).⁶³ Kada je s Nadom Kovačević početkom svibnja 1940. obilazila sela Sinjske krajine, čak je i Mara Matočec bila izne-

⁶² Ante ZELIĆ, "Bosanski seljaci raspravljaju o prosvjeti", *Seljački dom*, 29/1941., 13 (27. 3. 1941.), 6. - 7.

⁶³ *Prosvjetni sabor Seljačke Sloge u Zagrebu 8. - 10. XII. 1939.*, 63. - 65.

nađena neopisivim siromaštvom, iako i sama nije bila imućna (kolonist u Slavoniju).⁶⁴ Siromaštvo nije dopuštalo primjenu mnogih dobrih savjeta, jer su bolja prehrana i redovna higijena bili nužno spojeni i s višim standardom. A prilike su bile takve da su u razgovorima poslije predavanja žene često govorile o strašnoj gladi i krizi, očito više zaokupljene problemom preživljavanja drugih ukućana nego opasnostima koje su prijetile tek rođenima.⁶⁵

Tome se moglo nadodati i loš odnos muškaraca prema ženama. Tako su u Zagori radile najteže poslove, nosile vodu i ogrjev kilometrima daleko, noću prele, bile trajno neispavane, a često i fizički zlostavljane.⁶⁶ Na sastanku u Banjoj Luci D. Maliću su prisutni muškarci (a bilo ih je 120, uz samo 24 žene) kao u šali rekli svoje bojazni – da će se žene početi baviti knjigama i “napustiti preslicu”, drugim riječima, ostati će bez važne (ako ne i glavne) radne snage.⁶⁷ Ivan Kuzmić iz Splita dojavio je (nakon što je obišao 44 sela splitskog kotara) da se stariji protive tome da mlade žene idu na “kojekakve sastanke van sela” pa ih još uvijek vrlo malo dolazi na prosvjetne sastanke.⁶⁸ Stoga se uvijek naglašavalo da je važno da na sastancima budu i muškarci, kako bi i oni prihvatili ono što je naučavala moderna medicina i postali potpora svojim ženama u uvođenju novih običaja. Oni u to doba još sami nisu imali nikakvu “radnu” ulogu u smislu modernog očinstva, ali bilo je već puno da nisu prepreka promjenama. Borba protiv tradicionalnog mentaliteta nije bila jednostavna, ali vodila se svim sredstvima i sustavno, ne samo na sastancima za kampanju zdravlja djece ili Seljačke sloge, nego i na skupovima HSS-a i svim sredstvima kojima je stranka raspolagala.

Kada govorimo o mentalitetu, treba naglasiti da nisu muškarci bili jedini koji su držali do starih vrijednosti. Tako čak ni u “naprednoj” Baranji kampanja ispočetka nije posebno napredovala, jer su žene već bile angažirane u kampanji očuvanja tradicijske kulture (počele su raditi nošnje i vez, pa ih je bilo teško privoljeti na još kakav rad), a uz to su se držale tradicionalnih savjeta o podizanju djece i nisu baš bile voljne prihvatiti novosti.⁶⁹ Pritisak obitelj često nije bio samo znak straha od moderne žene, nego jednostavno navika na stare načine ponašanja ili ‘linija manjeg otpora’. Primjerice, kao problem pri nastojanju da se dijete doji u redovitim razmacima i već nakon mjesec dana prestane dojiti noću, bio je pritisak obitelji koje nije željelo slušati dječji plač, pa su tjerali ženu da ga doji da bi imali mir.⁷⁰

⁶⁴ SS, 5/1940., 6, 164.

⁶⁵ P. Radoš, “Kroz Dalmatinsku Zagoru”, *Seljački dom*, 28/1940., 24 (13. 6. 1940.), 2.

⁶⁶ M. ŽMIRIĆ, “Našu dicitu mori glad i golotinja”, 339.

⁶⁷ *Seljački dom*, 28/1940., 4 (25. 1. 1940.), 7.

⁶⁸ “Deseta glavna skupština Seljačke sloge, 31. 3. 1940.”, SS, 5/1940., 4, 92.

⁶⁹ Mato Brdarić iz Baranjskog Petrovog Sela, *Prosvjetni sabor Seljačke Sloge u Zagrebu* 8. - 10. XII. 1939., 29.

⁷⁰ Jedno od pitanja koje su Nadi Kovačević postavile seljakinje u Pitomači. *Seljački dom*, 27/1939., 41. (5. 10. 1939.), 7.

Kao prepreka spominjana je i nepismenost, posebno u Bosni i Hercegovini i Zagori. Boja Ćurak je izvijestila kako je obilazila sela i dijelila knjige, ali mnoge žene nisu znale čitati, pa nisu ni mogle doći do informacija drukčije nego osobnim kontaktom.⁷¹

Alojzija Benko i Jana Rožić: žene koje su promijenile svakidašnjicu

Prosvjetno-zdravstveni sastanci brzo su mijenjali poglede žena na tradicionalno ponašanje majke prema njezi novorođenog djeteta. Malić je primijetio da je velika razlika među onim ženama koje su već bile na nekom od predavanja i onih koje su se prvi puta susrele s novim zahtjevima.⁷² Za promjenu nisu bile dovoljne "razborita ozbiljnost i duboko shvaćanje" kojima su žene slušale dobrohotne liječnike. Trebalo je imati hrabrosti oduprijeti se pritisku obitelji, koja traži da učine bilo što da dijete više ne plače, hraniti ga drukčije unatoč neugodnim napadima svekrve i općenito okoline ili se izvrgnuti velikim naporima da bi se dijete, primjerice, redovito kupalo, jer voda najčešće nije bila na dohvat ruke.⁷³ Sastanci su služili i tome da žene vide da ima i drugih žena koje su spremne ući u avanturu mijenjanja ustaljenih običaja te da u njihovim primjerima nađu potporu u vlastitom mijenjanju svakidašnjice.

U spominjanoj zdravstveno-prosvjetnoj knjižici *Majke za zdravlje djece* navode se dva teksta u kojima su na primjerima dviju žena imenom Alojzija Benko i Jana Rožić predstavljeni tipični ondašnji problemi seoske obitelji i mentalitet ukućana u maniri tada suvremenoga zdravstveno-prosvjetnog štiva namijenjenog seoskoj populaciji. U poglavlju pod nazivom "Slučaj s Alojzijom Benko" nalazimo ispovijest u kojoj seoska žena iz Donje Reke kraj Jastrebarskog na poticaj svoje majke odlazi na zdravstveno-prosvjetni sastanak o njezi novorođenog djeteta na kojem je govorila Nada Kovačević. Budući da je bila trudna, odlučila je da će se za vrijeme trudnoće i nakon rođenja djeteta pridržavati danih uputa. Međutim, nastavlja Alojzija Benko, to nije bilo lako budući da joj prilike u kojima je živjela to nisu dopuštale. To se ponajprije odnosilo na teški fizički rad, radi čega je više puta morala upozoravati muža kako ona ne smije odviše teško raditi i kako mora više jesti. Muž se protivio riječima: "Kaj misliš, da buš sad gospočinu obavljala?". Tekst dalje navodi: "U svađi bi sigurno ja, kao i mnoge druge žene, izvukla kraći kraj, pa moguće i koju ćušku, kako to mnoga sirota dobi bez ikakvog obzira na njeno blagoslovljeno stanje". S druge strane neke su je žene odgovarale od novotarija. Alojzija Benko je ipak odlučila da će se, bez obzira na sve, nastojati što više držati dobivenih uputa. Glavnu joj je potporu pružala

⁷¹ "Javna skupština za pismenost", SS, 5/1940., 10 - 11, 283.

⁷² D. MALIĆ, "Prosvjete i pitke vode", *Seljački dom*, 27/1939., 45 (1. 11. 1939.), 6. - 7.

⁷³ Na sastanku u Podhumu (Livno), nakon vatrenoga govora ugledne muslimanke (!) iz toga kraja jedna je mlada majka rekla da je spremna "ići i 20 kilometara do vode, da svaki dan operem svoje dite", prema D. MALIĆ, "Zdrava dječica - lijepa budućnost domovine", *Seljački dom*, 27/1939., 39 (21. 9. 1939.), 6. - 7.

sestra. Tekst nadalje ponavlja osnovne postavke vezane uz prehranu, higijenu i opću njegu i odgoj djeteta prepričane riječima seoske žene kako bi bile što bliže čitateljicama, a završava pohvalom Jane Falice i zaključkom: "Sve ide, treba samo malo više misliti i paziti".

Na primjeru Jane Rožić iz Prodindola iznesen je problem dječjeg plača tijekom noći zbog uvođenja režima dojenja, koji izostavlja noćno hranjenje te problem žvakanja dječje hrane. Priča je po uobičajenom obrascu pokripljena problemom nerazumijevanja ukućana, ali na kraju i pozitivnim odzivom inače reaktivne svekrve, koja ipak prihvaća prehranu i odgoj djeteta prema novim načelima.

Navedeni tekstovi sadrže u sebi sve elemente tada prihvatljivog i korisnog zdravstveno prosvjetnog štiva. Jezik je jednostavan, radnja je smještena u čitatelju prepoznatljivo okruženje i ističu se svima dobro poznati problemi. Naglašava se konflikt između zajednice, koja je zaostala i ne prihvaća novosti i osobe koja želi promjenu. Ujedno se ističe i uloga barem jednog člana zajednice koji je spreman dati potporu, te konačno pobjeda novih i razumnih rješenja nad nečim što je staro, zaostalo i štetno. No, za razliku od uobičajenih prosvjetiteljskih pripovijedaka, ove priče imaju snagu osobnog svjedočanstva, jer je riječ o stvarnim ženama, a ne izmišljenim junakinjama.

Zaključci

Kampanju "majke za zdravlje djece", kojoj je bio cilj smanjiti visoku smrtnost djece do prve godine života, vodili su medicinski stručnjaci i prosvjetno-kulturna organizacija Seljačka sloga. U trenutku kada je pokrenuta, imala je velike izgleda za uspjeh. Naime, bila je zamišljena na temelju tada najsvremenijih znanstvenih i socijalnih trendova, a osmislio ju je vodeći stručnjak, utemeljitelj pedijatrije u Hrvatskoj Ernst Mayerhofer. Provodili su je vrsni liječnici, pedijatrica Nada Kovačević i Dane Malić, oftamolog i narodni poslanik HSS-a u suradnji sa seoskim ženama aktivnim u pokretu, prije svega Marom Matošec i Janom Falicom. Medicinari su u Seljačkoj slozi pronašli pravog suradnika. Načela moderne socijalne medicine potpuno su se poklopila s polazištima Seljačke sloge i ondašnjom političkom ideologijom - socijalno razmišljanje i pomoć nižim staležima, posebice seljaštvu. I tadašnja medicina i Seljačka sloga razvile su podjednak način rada. Da bi stvarno doprle do sela shvatile su da je potrebno aktivirati i slušatelja (seljaka) i potaknuti ga da on sam postane nositeljem novih nastojanja - "subjektom". Stoga se od početka jasno isticalo da je u ovoj zdravstvenoj kampanji riječ o seljačkoj samopomoći (uz pomoć stručnjaka), a ne o širenju institucionalne zdravstvene skrbi. Seljačka sloga je bila idealan provoditelj modernih zdravstvenih ideja, jer je i osnovana s ciljem širenja prosvjete na selu (između ostalog), imala je velikog iskustva s aktiviranjem seljaštva u svojim dotadašnjim kampanjama (posebice opismenjivanja, koje se i temeljilo na radu

pismenih seljaka), a do 1939. stvorila je razgranatu mrežu ograna (gotovo 900, a do 1941. imala ih je 1.200). Nije bilo nevažno niti to da je kao jedna od "grana hrvatskog seljačkog pokreta" imala potporu HSS-a i njezinih drugih organizacija, pa se popularizacija novih zdravstvenih ideja mogla provesti i na široj medijskoj i organizacijskoj osnovi.

Gledajući sa strane sela, kampanja je imala izgleda za postizanje dobrih rezultata, jer je njezina metoda bila prihvatljiva (metoda dijaloga sa seljakinjama i prilagođavanja posebnim potrebama i mogućnostima pojedinog kraja), a ciljevi su bili više nego korisni (život djece).

Unatoč dobrim preduvjetima i velikom trudu vodećih osoba u kampanji, rezultati ipak nisu bili onakvi kakve su priželjkivali. Ponajviše zato što je – moglo bi se reći – vrijeme radilo protiv njih. Naime, kampanja je započela tek u ljeto 1939., gotovo istovremeno s ratom u Europi. Iako je Hrvatskoj (i Jugoslaviji) ostala još godina i pol mira, rat oko nje osjećao se u svim područjima života. Osim toga, čak i u idealnim uvjetima, svakoj je kampanji potrebno određeno vrijeme za širenje i postizanje punog zamaha. Na žalost, zdravstvena kampanja ga nije imala. Uz to, treba dodati da je Seljačka sloga ipak više pozornosti posvećivala drugim kampanjama (ljeti smotrama, a zimi opismenjivanju i osnivanju seljačkih sudova), koje je započela ranije i koje je željela provesti do kraja.

Iako se nije postiglo sve čemu se nadalo, ipak je više tisuća žena, ali i muškaraca moglo čuti poruku moderne medicine, a bez sumnje ih je mnoštvo započelo mijenjati teško promjenjive navike i tradiciju.

Kampanja je imala i druge učinke. Pomogla je općem nastojanju Seljačke sloge i HSS-a da se žene uvedu u javni život, posebice što se ovdje naglašavala njihova majčinska uloga, prihvatljiva i vrlo patrijarhalnim sredinama. Zanimljivo je da se u kampanji koja se obraćala isključivo ženama, ustrajalo na tome da s novim idejama treba upoznati i muškarce, kako bi oni bili potpora, a ne prepreka promjenama.

Dane Malić			Nada Kovačević		
Datum	Mjesto	Slušatelj	Datum	Mjesto	Slušatelj
6.8.1939.	Vinkovci				
13.8.1939.	Krapina			ISTO	
27.8.1939.	Bugojno	400 žena	27.8.1939.	Bjelovar	
3.9.1939.	Duvno	više žena nego muškaraca			
4.-6.9.1939.	Livno				
	Podhum				
8.9.1939.	Sinj	260 žena	8.9.1939.	Mošćenica (kod Siska)	
	Košute	40 ž. i 40 m.			
10.9.1939.	Split				
23.9.1939.	Zagreb	sastanak žena uz smotru	17.9.1939.	Dobrodol (kod Sesveta)	
1.10.1939.	Daruvar	60 ž., više m.	1.10.1939.	Zagreb	
6.10.1939.	Žepče	60 ž., 140 m.		Pitomača	
7.10.1939.	Osovo	30 ž.		ISTO	
8.10.1939.	Zenica			ISTO	
15.10.1939.	Jajce	400 muškaraca i žena		ISTO	
16.10.1939.	Mrkonjić Grad			ISTO	
22.10.1939.	Drniš	200 ž., 200 m.			
23.10.1939.	Šibenik,	130 ž., 50 m.			
	Benkovac,				
	Pridraga	50 ž., 80 m.			
26.10.1939.	Tuzla	41 ž., 72 m.			
27.10.1939.	Brčko	40 ž., 70 m.			
	Bistarce				
29.10.1939.	Doboj	100 ž., 80 m.			
5.11.1939.	Krapina				
			5.11.1939.	Orešje (kod Samobora)	
12.11.1939.	Teslić	100 ž., 120 m.	12.11.1939.	Jastrebarsko	50 ž.
				Sv. Jana	120 ž.
13.11.1939.	Komušine	43 ž., 40 m.			
14.11.1939.	Tešanj	12 ž., 60 m.			
15.11.1939.	Žabljak	20 ž.			
16.11.1939.	Derвента				
			19.11.1939.	Badljevin	
kraj 11.1939.	Derвента				
	Bosanski Brod				
	Doboj				
	Gradačac				
	Brčko	200 ž. i m.			
17.12.1939.	Lepajci (Začretje)	13 ž., 17 m.	3.12.1939.	Brckovljani	210 ž. i m.
			7.1.1940.	Novska	
			11.1.1940.	Nart	100 ž.
14.-15.1.1940.	Kotor Varoš				
	Banja Luka	24 ž., 120 m.			
			17.1.1940.	Pučća	
			20.1.1940.	Zaprešić	
				Brodvec	
			28.1.1940.	Zagreb (za kotar)	
			10.3.1940.	Pepelana (Virovitica)	
				Jugovo Polje	
			7.4.1940.	Bihać	
				Zavalje	
			8.4.1940.	Vedro Polje	
			9.4.1940.	Golubić	
				Skočaj	
				Baljevac	
			10.4.1940.	Kralj	
			21.4.1940.	Samobor	
				Gradna	
			poč. 5.1940.	Sinjska krajina (20-ak sela)	
				Trogir	
				Split	
12.1.1941.	Medimurje				

Prilog 1: Prosvjetno-zdravstvena predavanja 1939.-1941.

SUMMARY

MOTHERS CARE ABOUT CHILDREN'S HEALTH, "SELJAČKA SLOGA"
CAMPAIGN FOR MEDICAL EDUCATION, 1939-1941

The article covers campaign launched by "Seljačka sloga" organization that attempted to improve the level of medical education among rural women. The aim of the campaign was to lower the rate of infant mortality and to improve the care for their health. The article analyzes the medical as well as ideological background of the campaign, its course and results.

Key words: Infant Mortality, Social Medicine, "Seljačka sloga" Organization, History of Medicine